



Prawocześni wymiar funkcjonalny stanowiska pedagoga specjalnego

EDYTA WIDAWSKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: 0000-0002-0964-0341
edyta.widawska@us.edu.pl

Streszczenie: W rozdziale podjęto rozważania, których oś stanowi analiza roli pedagoga specjalnego w kontekście wybranych międzynarodowych i krajowych regulacji dotyczących praw człowieka, szczególnie w odniesieniu do prawa do nauki. Dostępność edukacji wymaga wsparcia specjalistów, a pedagodzy specjaliści odgrywają jedną z kluczowych ról we wdrażaniu edukacji włączającej. W opracowaniu wyróżniono sześć funkcji praw człowieka (m.in. ochronną, gwarancyjną i partycypacyjną), które przekładają się na konkretne zadania pedagogów specjalnych, takie jak przeciwdziałanie dyskryminacji, dostosowanie metod nauczania czy ocena dostępności środowiska edukacyjnego. Włączenie pedagogów specjalnych do grona specjalistów w szkołach ogólnodostępnych to krok w kierunku budowania systemu edukacji wysokiej jakości dla wszystkich. Konieczne są jednak również dalsze działania, w tym m.in. zaplanowana i wdrożona na poziomie lokalnym współpraca wewnątrz- i międzysektorowa czy systemowe wsparcie całej społeczności szkolnej. Artykuł łączy analizę prawną z praktycznymi rekomendacjami, podkreślając znaczenie pedagogów specjalnych w realizacji prawa do nauki.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, prawo do nauki, pedagog specjalny

The Human Right Functional Dimension of the Position of Special Educator

Abstract: The chapter focuses on the analysis of the role of special educators in the context of selected international and national human rights regulations, with a particular emphasis on the right to education. Access to education necessitates the support of specialists, with special educators playing a pivotal role in the implementation of inclusive education. The study highlights six functions of human rights (including pro-

tective, guaranteeing, and participatory functions) that translate into specific tasks for special educators, such as combating discrimination, adapting teaching methods, and assessing the accessibility of the educational environment. The integration of special educators within mainstream schools signifies a pivotal advancement in the establishment of a comprehensive and inclusive educational framework. However, further action is still required, including the planned and implemented intra- and inter-sectoral cooperation at the local level, and systemic support for the entire school community. The article synthesises legal analysis with practical recommendations, underscoring the pivotal role of special educators in the realisation of the right to education.

Keywords: human rights, right to education, special educator

Wprowadzenie

System edukacji w Polsce jest jedną z częściej analizowanych i poddawanych krytycznej refleksji struktur państwowych (Odrowąż-Coates et al., 2024; Szempruch et al., 2024; Szymański, 2024; Śliwerski, 2024). Powszechny charakter oświaty i równy do niej dostęp, wynikający m.in. z globalnego konsensusu na temat znaczenia wprowadzenia zinstytucjonalizowanej edukacji dla rozwoju człowieka, a co za tym idzie dla rozwoju społecznego, jest wprost wpisany do polskiej Konstytucji. W katalogu praw i wolności człowieka prawo do nauki jawi się jako jedno z fundamentalnych praw o charakterze podmiotowym, którego efektywna realizacja stanowi podstawę urzeczywistniania innych praw. To państwo jest więc odpowiedzialne za systemowe wdrażanie rozwiązań w tym obszarze, m.in. poprzez tworzenie sieci placówek edukacyjnych czy wprowadzanie w nich struktury zatrudnienia. Stanowisko pedagoga specjalnego, podobnie jak inne stanowiska w systemie oświaty, jest tym samym wpisane w prawoczułowieczy dyskurs.

Prawa człowieka regulują relacje na styku jednostka-władza, będąc gwarantem zabezpieczenia interesów każdej osoby. Chronią jednostkę przed najpotężniejszym z potencjalnych naruszcycieli – władzą państwową, która w demokracji przekłada się na wolę większości. Pojęcie „władza państwowa” jest tu rozumiane w szeroki sposób, obejmujący wszelką władzę publiczną oraz podmioty wykonujące zadania zlecone na rzecz i w imieniu państwa. Dlatego też np. różnorakie ograniczenia władzy publicznej z tytułu praw i wolności jednostki odnoszą się również do dyrekcji oraz personelu instytucji prywatnej, jeśli wypełnia ona wskazane przez państwo obowiązki, w tym te edukacyjne czy terapeutyczne. Warto w tym miejscu zaznaczyć dla klarowności dalszego wyводу, że zlecenie takie może być dorożumiane: może o nim przesądzić fakt

uzyskiwania państwowej pomocy finansowej lub choćby ulg podatkowych stosowanych wobec danej instytucji (Widawska, 2022b). W analizowanym zakresie perspektywę prawocześnięcą odnosi się zatem do relacji zachodzących w systemie edukacyjnym pomiędzy jednostką-osobą uczącą się i władzą-osobami wykonującymi zadania oświatowe, w tym pedagogami specjalnymi.

Funkcjonalny wymiar praw człowieka

Biorąc pod uwagę zakres przedmiotowy praw człowieka można wyróżnić kilka podstawowych funkcji, które w wymiarze społecznym wypełnia ta – wpisana w system prawny – koncepcja. Przeprowadzona analiza aktualnego dyskursu na ten temat pokazuje, iż są to (Alston, 2024; Besson, 2011; Donnelly, 2013; Jones, 2021; Moyn, 2018; Piechowiak, 1999; Osiatyński, 2011; Tibbitts, 2018):

- **funkcja ochronna** – wskazanie i dookreślenie granic ingerencji władzy w życie jednostki;
- **funkcja gwarancyjna** – konieczność stworzenia przez państwo systemowych rozwiązań zapewniających faktyczną możliwość realizacji praw jednostki oraz systemu dochodzenia praw i wolności w sytuacji ich naruszenia;
- **funkcja edukacyjna** – budowanie świadomości oraz zrozumienia relacji społecznych opartych o zasadę równości i niedyskryminacji;
- **funkcja kontrolna** – ocena oraz monitorowanie działań podejmowanych przez władze państwowe w odniesieniu do przyjętych standardów;
- **funkcja partycypacyjna** – udział osób z grup narażonych na wykluczenie społeczne w procesach decyzyjnych, co w konsekwencji prowadzi do wzmocnienia ich pozycji oraz zwiększa integrację społeczną;
- **funkcja aksjologiczna** – nadanie godności osobowej statusu wartości nadrzędnej oraz odzwierciedlenie uniwersalnych wartości takich jak równość, wolność i sprawiedliwość, które kształtują zarówno postawy kulturowe, jak i zachowania indywidualne.

Kategoryzacja ta jest próbą wyłonienia kluczowych funkcji praw człowieka. Ich komplementarność stanowić ma gwarancję faktycznej realizacji praw i wolności jednostki. W oparciu o powyższą klasyfikację w dalszej części rozdziału zostanie zaprezentowana koncepcja prawocześnięcego wymiaru stanowiska pedagoga specjalnego, z uwzględnieniem obowiązujących regulacji prawnych.

Prawo do nauki

Prawo do nauki, stanowiące główną oś podjętych tu rozważań, jest fundamentalnym prawem człowieka. Bez jego realizacji jednostka nie może w pełni korzystać z innych praw (np. prawa do informacji, do wolności słowa czy do sądu). Prawo to zatem nie jest i nie powinno być urzeczywistniane jedynie w kategoriach budowania kapitału ludzkiego, ale winno być traktowane jako źródło sprawiedliwości i równości społecznej (Moyn, 2018). Również biorąc pod uwagę XX-wieczny rozwój idei praw człowieka, z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka u jego zarania, można zauważyć, iż prawo do edukacji zostało potwierdzone już w tym dokumencie:

Artykuł 26

1. **Każda osoba ma prawo do nauki**¹. Nauczanie powinno być nieodpłatne, przynajmniej w zakresie kształcenia podstawowego. Wykształcenie podstawowe jest przymusowe. Wykształcenie techniczne i zawodowe ma być powszechnie dostępne, a wykształcenie wyższe ma być dostępne na równi dla wszystkich na podstawie rzeczywistych osiągnięć.

2. Nauczanie winno mieć na względzie pełny rozwój osobowości ludzkiej oraz umacnianie poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności. Powinno ono służyć popieraniu zrozumienia, tolerancji i przyjaźni między wszystkimi narodami oraz wszystkimi grupami rasowymi lub religijnymi, jak również powinno wspierać działalność Narodów Zjednoczonych dla utrzymania pokoju.

3. Rodzice korzystają z prawa pierwszeństwa, jeśli chodzi o wybór rodzaju wykształcenia dla swych dzieci (Powszechna..., 1948).

Zawarte w Deklaracji postulaty koncentrują się przy tym zarówno na promowaniu wartości takich jak tolerancja czy współdziałanie, jak i na celach jednostkowych, jakimi są rozwój osobowy oraz możliwość faktycznej realizacji praw i wolności człowieka jako rezultaty procesu edukacyjnego. W dokumencie podkreślono także globalne znaczenie prawa do nauki w wymiarze wspierania działań pokojowych na arenie międzynarodowej.

Kolejne regulacje prawa międzynarodowego², których wybrane fragmenty wymieniono poniżej w układzie chronologicznym, nie tylko potwierdzały, ale

¹ Wyróżnienia w tekstach cytowanych aktów prawnych pochodzą od autorki.

² Wszystkie przywoływane w rozdziale międzynarodowe regulacje prawne są częścią porządku prawnego w Polsce.

i wzmacniały ten przekaz. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, dokument przyjęty na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w 1966 r. i ratyfikowany przez Polskę w roku 1977 r., nakłada na państwa-strony Paktu obligację zapewnienia faktycznej realizacji prawa do nauki dla wszystkich:

Artykuł 14

Każde z Państw Stron niniejszego Paktu, które w chwili stania się Stroną nie było w stanie zapewnić na terytorium swej metropolii lub na innych terytoriach podlegających jego jurysdykcji obowiązkowego i bezpłatnego nauczania podstawowego, zobowiązuje się w okresie dwóch lat opracować i przyjąć szczegółowy plan działania w celu stopniowego wprowadzania w życie, w ciągu rozsądnej liczby lat ustalonej w planie, **zasady obowiązkowej, bezpłatnej nauki dla wszystkich** (Międzynarodowy..., 1977).

Artykuł 13 tego samego dokumentu dookreśla natomiast, co rozumie się w nim pod pojęciem prawa do nauki oraz wskazuje na standard minimum w tym zakresie:

Artykuł 13

1. Państwa Strony niniejszego Paktu uznają **prawo każdego do nauki**. Są one zgodne, że nauczanie powinno zmierzać do pełnego rozwoju osobowości i poczucia godności ludzkiej i umacniać poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności. Są one również zgodne, że nauka powinna umożliwiać wszystkim efektywny udział w wolnym społeczeństwie, rozwijać zrozumienie, tolerancję i przyjaźń między wszystkimi narodami i wszystkimi grupami rasowymi, etnicznymi lub religijnymi, jak również popierać działalność Organizacji Narodów Zjednoczonych na rzecz utrzymania pokoju.

2. Państwa Strony niniejszego Paktu uznają, że w celu osiągnięcia pełnej realizacji tego prawa:

- a) **nauczanie podstawowe będzie obowiązkowe, bezpłatne i dostępne dla wszystkich;**
- b) nauczanie średnie w jego różnych formach, włączając w to średnie nauczanie techniczne i zawodowe, będzie powszechnie dostępne dla wszystkich w wyniku zastosowania wszelkich odpowiednich środków, w szczególności stopniowego wprowadzania bezpłatnej nauki;
- c) nauczanie wyższe będzie w równym stopniu dostępne dla wszystkich na podstawie kryterium zdolności, w wyniku zastosowania wszystkich

odpowiednich środków, w szczególności stopniowego wprowadzania bezpłatnej nauki;

- d) nauczanie elementarne będzie popierane lub rozwijane w możliwie największym stopniu dla osób, które nie otrzymały lub nie ukończyły pełnego wykształcenia podstawowego;
- e) rozwój systemu szkół wszystkich stopni będzie aktywnie kontynuowany oraz będzie ustanowiony odpowiedni system stypendiów, a warunki materialne personelu nauczającego będą stale poprawiane.

3. Państwa Strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub w odpowiednich przypadkach opiekunów prawnych, wyboru dla swych dzieci szkół innych niż szkoły założone przez władze publiczne, ale odpowiadających minimalnym wymaganiom w zakresie nauczania, jakie mogą być ustalone lub zatwierdzone przez Państwo, jak również zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego, zgodnie z własnymi przekonaniami.

4. Żadne postanowienie niniejszego artykułu nie będzie interpretowane w sposób naruszający wolność osób i instytucji do tworzenia i prowadzenia zakładów oświatowych, z zastrzeżeniem, że będą przestrzegane zasady wymienione w ustępie 1 niniejszego artykułu i że nauka udzielana w tych zakładach będzie odpowiadać minimalnym wymaganiom, które mogą być ustalone przez Państwo (Międzynarodowy..., 1977).

Problematyka prawa do nauki została podjęta również w Konwencji o prawach dziecka z 1989 r., ratyfikowanej przez Polskę w roku 1991. W dokumencie tym w artykule 29 wskazano na cele powszechnej edukacji dla wszystkich dzieci, akcentując rozwój osobisty, poszanowanie dla praw i wolności człowieka oraz przygotowanie do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Samo prawo do nauki z uwzględnieniem jego realizacji na zasadach równości zostało dookreślone w artykule 28:

Artykuł 28

1. Państwa-Strony uznają **prawo dziecka do nauki** i w celu stopniowego realizowania tego prawa **na zasadzie równych szans**, w szczególności:

- a) uczynią **nauczanie podstawowe obowiązkowym i bezpłatnym dla wszystkich**;
- b) będą popierać rozwój różnorodnych form szkolnictwa średniego, zarówno ogólnokształcącego, jak i zawodowego, uczynią je dostępnymi dla każdego dziecka oraz podejmą odpowiednie kroki, takie jak wprowadzenie bezpłatnego nauczania oraz udzielanie w razie potrzeby pomocy finansowej;

- c) za pomocą wszelkich właściwych środków uczynią szkolnictwo wyższe dostępnym dla wszystkich na zasadzie zdolności;
 - d) udostępnią wszystkim dzieciom informacje i poradnictwo szkolne i zawodowe;
 - e) podejmą kroki na rzecz zapewnienia regularnego uczęszczania do szkół oraz zmniejszenia wskaźnika porzucania nauki.
2. Państwa-Strony będą podejmowały wszelkie właściwe środki zapewniające, aby dyscyplina szkolna była stosowana w sposób zgodny z ludzką godnością dziecka i z niniejszą konwencją.
3. Państwa-Strony będą popierały i rozwijały międzynarodową współpracę w dziedzinie oświaty, w szczególności w celu przyczyniania się do zlikwidowania ignorancji i analfabetyzmu na świecie oraz ułatwienia dostępu do wiedzy naukowo-technicznej i nowoczesnych metod nauczania. W tym zakresie należy w szczególności uwzględnić potrzeby krajów rozwijających się (Konwencja..., 1989).

Co więcej, dokument ten nie tylko wskazuje na podmiotowość każdego dziecka (Smolińska-Theiss, 2020), ale także „uzbraja” dzieci w narzędzie kontroli wykonywania przez państwo zobowiązań przyjętych z chwilą jego ratyfikacji. I tak Polska składa okresowe sprawozdania z realizacji konwencyjnych postanowień do Komitetu Praw Dziecka ONZ, a organizacje pozarządowe uzupełniają rządowe raporty, przygotowując analizy uzupełniające. Na podstawie zaleceń Komitetu organizacje pozarządowe prowadzą również proces monitorowania wdrażania wytycznych zawartych w Konwencji oraz przygotowują rekomendacje dla władz. W ostatnim raporcie w odniesieniu do edukacji wskazano m.in. na konieczność zwiększenia dostępu do specjalistycznego wsparcia dla osób uczących się z indywidualnymi potrzebami w placówkach ogólnodostępnych (Koalicja..., 2025).

Zamykając szkicowy przegląd najważniejszych międzynarodowych regulacji prawnych dotyczących prawa do nauki nie sposób nie wspomnieć dokumentu, który w szczególnym wymiarze odnosi się do osób z niepełnosprawnością i ich praw (Widawska, 2014). Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z 2006 r., ratyfikowana przez Polskę w roku 2012, w sposób kompleksowy określa zakres podmiotowy i przedmiotowy prawa do edukacji:

Artykuł 24: Edukacja

1. Państwa Strony **uznają prawo osób niepełnosprawnych do edukacji**. W celu realizacji tego prawa **bez dyskryminacji i na zasadach równych szans**, Państwa Strony **zapewnią włączający system kształcenia umożliwiający integrację na wszystkich poziomach edukacji** i w kształceniu ustawicznym, zmierzające do:

- (a) pełnego rozwoju potencjału oraz poczucia godności i własnej wartości, a także wzmocnienia poszanowania praw człowieka, podstawowych wolności i różnorodności ludzkiej,
- (b) rozwijania przez osoby niepełnosprawne ich osobowości, talentów i kreatywności, a także zdolności umysłowych i fizycznych, przy pełnym wykorzystaniu ich możliwości,
- (c) umożliwienia osobom niepełnosprawnym efektywnego udziału w wolnym społeczeństwie.

2. Realizując to prawo, Państwa Strony zapewnią, że:

- (a) **osoby niepełnosprawne nie będą wykluczane z powszechnego systemu edukacji ze względu na niepełnosprawność, a także, że dzieci niepełnosprawne nie będą wykluczane z bezpłatnej i obowiązkowej nauki w szkole podstawowej lub z nauczania na poziomie średnim,**
- (b) **osoby niepełnosprawne będą korzystać z włączającego, bezpłatnego nauczania obowiązkowego wysokiej jakości, na poziomie podstawowym i średnim, na zasadzie równości z innymi osobami, w społecznościach, w których żyją,**
- (c) **wprowadzane będą racjonalne usprawnienia, zgodnie z indywidualnymi potrzebami,**
- (d) **osoby niepełnosprawne będą uzyskiwać niezbędne wsparcie, w ramach powszechnego systemu edukacji, celem ułatwienia ich skutecznej edukacji,**
- (e) **stosowane będą skuteczne środki zindywidualizowanego wsparcia w środowisku, które maksymalizuje rozwój edukacyjny i społeczny, zgodnie z celem pełnego włączenia.**

3. Państwa Strony umożliwią osobom niepełnosprawnym zdobycie umiejętności życiowych i społecznych, aby ułatwić im pełny i równy udział w edukacji i w życiu społeczności. W tym celu Państwa Strony będą podejmować odpowiednie środki, w tym:

- (a) ułatwianie nauki alfabetu Braille'a, alternatywnego pisma, wspomagających (augmentatywnych) i alternatywnych sposobów, środków i form komunikacji i orientacji oraz umiejętności poruszania się, a także ułatwianie wsparcia rówieśników i doradztwa,

- (b) ułatwianie nauki języka migowego i popieranie tożsamości językowej społeczności osób głuchych,
- (c) zapewnienie, że edukacja osób, w szczególności dzieci, które są niewidome, głuche lub głuchoniewidome będzie prowadzona w najodpowiedniejszych językach i przy pomocy sposobów i środków komunikacji najodpowiedniejszych dla jednostki, a także w środowisku, które maksymalizuje rozwój edukacyjny i społeczny.

4. Aby wesprzeć realizację tego prawa, **Państwa Strony podejmą odpowiedzialnie środki w celu zatrudniania nauczycieli**, w tym nauczycieli niepełnosprawnych, którzy mają kwalifikacje w zakresie używania języka migowego i/lub alfabetu Braille'a, **oraz w celu szkolenia specjalistów i personelu pracujących na wszystkich szczeblach edukacji**. Takie szkolenie będzie obejmować wiedzę na temat problemów niepełnosprawności i korzystanie ze wspomagających (augmentatywnych) i alternatywnych sposobów, środków i form komunikacji, technik i materiałów edukacyjnych, w celu wspierania osób niepełnosprawnych.

5. Państwa Strony zapewnią, że osoby niepełnosprawne będą miały dostęp do powszechnego szkolnictwa wyższego, szkolenia zawodowego, kształcenia dorosłych i możliwości uczenia się przez całe życie, bez dyskryminacji i na zasadzie równości z innymi osobami. W tym celu Państwa Strony zagwarantują, że zapewnione będą racjonalne usprawnienia dla osób niepełnosprawnych (Konwencja..., 2006).

Warto w tym miejscu podkreślić, iż same regulacje prawne i ich wprowadzenie nie stanowią wystarczającego bodźca do pełnej realizacji zawartych w nich przepisów. Istotną rolę pełni praktyka ich stosowania, która zależna jest m.in. od sposobu, w jaki poszczególne podmioty zobowiązane do wdrażania przyjętych rozwiązań postrzegają kwestie związane z różnorodnością, równością i różnicą, a co za tym idzie również ze zrozumieniem i realizacją praw osób należących do grup mniejszościowych (Widawska, 2022a).

Szerokie cytowanie wymienionych regulacji prawnych ma na celu nie tylko udostępnienie materiału źródłowego istotnego dla omawianego tematu w jednym opracowaniu. Ważne z punktu widzenia pracy w instytucjach edukacyjnych są zarówno wiedza specjalistyczna czy specjalizacyjna, jak i szersze spojrzenie na nasze rutynowe aktywności. To właśnie w codziennej pracy każda osoba zaangażowana w działania z osobami uczącymi się i na ich rzecz staje się faktycznym wykonawcą prawa, i to od jakości tych działań zależeć będzie, czy prawo do nauki będzie realizowane. To z jednej strony duża odpowiedzialność,

a z drugiej dowód ogromnego znaczenia grupy zawodowej, jaką są nauczyciele i nauczycielki, którzy w swojej pracy powinni być wspierani przez władze państwowe. Wsparcie to winno mieć również wymiar ekonomiczny. Jak wskazuje Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ³, cytowany powyżej Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych wymaga, aby „warunki materialne kadry nauczycielskiej były stale polepszane”, podczas gdy w praktyce ogólne warunki pracy nauczycieli relatywnie pogarszają się (UN..., 1999). Fakt ten zaś nie tylko jest niezgodny z art. 13 ust. 2 lit. e, ale też może stanowić barierę pełnej realizacji prawa osób uczących się do edukacji. To bowiem dzięki nauczycielom i nauczycielkom prawo do nauki nie jest jedynie ideą wpisaną do dokumentów prawnych, a staje się realizowalną koncepcją, dzięki której każda osoba ucząca się może się rozwijać. Stąd tak ważne jest zapewnienie im wszystkim warunków pracy i statusu społecznego współmiernych do roli, jaką pełnią.

Ewolucja, jaką koncepcja implementacyjna prawa do nauki przeszła od określania go w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w kategoriach przymusowej nauki na poziomie podstawowym do postulowania edukacji wysokiej jakości dla wszystkich w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, nie tylko podkreśla procesualny charakter praw człowieka, ale także wskazuje na znaczenie tego prawa dla jakości życia społecznego. Również w politykach regionalnych dotyczących realizacji edukacji wysokiej jakości dla wszystkich osób uczących się podkreślane jest promowanie podejścia opartego na prawach człowieka (Europejska..., 2022). Jednym z wymiarów tak rozumianej edukacji jest wprowadzanie i wdrażanie wsparcia specjalistycznego w najbliższym otoczeniu osób potrzebujących, czyli w placówkach ogólnodostępnych.

³ Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych jest ciałem, które monitoruje wykonywanie Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych przez państwa-strony.

Nowe stanowisko – stare wyzwania i... międzysektorowy bohater

Pedagodzy specjaliści zostali włączeni do grona osób zwanych „specjalistami” – obok psychologów, pedagogów, logopedów, doradców zawodowych i terapeutów pedagogicznych, którzy organizują i udzielają pomocy psychologiczno-pedagogicznej w przedszkolach, szkołach i placówkach systemu oświaty – we wrześniu 2022 r. (Rozporządzenie, 2022b). Uzasadnieniem dla podjęcia tej decyzji była przeprowadzona diagnoza sytuacji osób uczących się w placówkach ogólnodostępnych (Rządowy..., 2022). Dodatkowo ustawodawca zwrócił uwagę, iż w przedszkolach i szkołach ogólnodostępnych przygotowanie w zakresie pedagogiki specjalnej wymagane jest wyłącznie od zatrudnionych nauczycieli współorganizujących kształcenie w oddziałach integracyjnych lub oddziałach ogólnodostępnych, do których uczęszczają osoby posiadające orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. Biorąc pod uwagę rosnącą heterogeniczność grup w klasach szkolnych i konieczność codziennej odpowiedzi na szczególne potrzeby osób uczących się, włączenie pedagogów specjalnych do zespołu pracującego w placówkach edukacyjnych miało być swoistym „wzmocnieniem zasobów” szkół ogólnodostępnych.

Uzupełnienie grona specjalistów o pedagogów specjalnych ma docelowo usprawnić działanie szkół oraz zwiększyć aktywność kadry placówek w zakresie zarówno wspierania samych osób uczących się oraz ich rodziców, jak i tworzenia w przedszkolach i szkołach przestrzeni do wzajemnego uczenia się. Nauczyciele mają być wspierani przez pedagogów specjalnych w zakresie pracy z osobami o szczególnych potrzebach edukacyjnych, w dostosowywaniu metod i form pracy do zróżnicowanych potrzeb czy w zastosowaniu uniwersalnego projektowania w edukacji. Szczegółowy zakres zadań pedagoga specjalnego pracującego w szkole został określony, na podstawie art. 47 ust. 1 pkt 5 Ustawy Prawo oświatowe, w zasadach organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej (Rozporządzenie, 2017). Jak wskazuje ustawodawca, zasady te „powinny tworzyć warunki dla zaspokajania potrzeb uczniów, w szczególności wspomagać rozwój uczniów i efektywność uczenia się” (Ustawa Prawo oświatowe, 2016).

Wykaz zadań i prowadzonych zajęć, które winny być realizowane przez pedagogów specjalnych w placówkach edukacyjnych od 2022 r., został określony w dwóch rozporządzeniach (Rozporządzenie, 2017; Rozporządzenie, 2022b). Poniżej zostanie przytoczony fragment Rozporządzenia odnoszący się do zadań pedagoga specjalnego (Rozporządzenie, 2017):

§ 24a. Do zadań pedagoga specjalnego w przedszkolu, szkole i placówce należy w szczególności:

1) **współpraca** z nauczycielami, wychowawcami grup wychowawczych lub innymi specjalistami, rodzicami oraz uczniami w:

- a) rekomendowaniu dyrektorowi przedszkola, szkoły lub placówki do realizacji działań w zakresie zapewnienia aktywnego i pełnego uczestnictwa uczniów w życiu przedszkola, szkoły i placówki oraz dostępności, o której mowa w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. z 2022 r. poz. 2240),
- b) prowadzeniu badań i działań diagnostycznych związanych z rozpoznawaniem indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów w celu określenia mocnych stron, predyspozycji, zainteresowań i uzdolnień uczniów oraz przyczyn niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu uczniów, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły i placówki,
- c) rozwiązywaniu problemów dydaktycznych i wychowawczych uczniów,
- d) określaniu niezbędnych do nauki warunków, sprzętu specjalistycznego i środków dydaktycznych, w tym wykorzystujących technologie informacyjno-komunikacyjne, odpowiednich ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne ucznia;

2) **współpraca** z zespołem, o którym mowa w przepisach wydanych na podstawie art. 127 ust. 19 pkt 2 ustawy, w zakresie opracowania i realizacji indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego ucznia posiadającego orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, w tym zapewnienia mu pomocy psychologiczno-pedagogicznej;

3) **wspieranie** nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i innych specjalistów w:

- a) rozpoznawaniu przyczyn niepowodzeń edukacyjnych uczniów lub trudności w ich funkcjonowaniu, w tym barier i ograniczeń utrudniających funkcjonowanie ucznia i jego uczestnictwo w życiu przedszkola, szkoły lub placówki,
- b) udzielaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej w bezpośredniej pracy z uczniem,
- c) dostosowaniu sposobów i metod pracy do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia oraz jego możliwości psychofizycznych,
- d) doborze metod, form kształcenia i środków dydaktycznych do potrzeb uczniów;

4) udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej uczniom, rodzicom uczniów i nauczycielom;

5) **współpraca**, w zależności od potrzeb, z innymi podmiotami, o których mowa w § 4 ust. 3 oraz w § 5;

6) **przedstawianie radzie pedagogicznej propozycji w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli** przedszkola, szkoły lub placówki w zakresie zadań określonych w pkt 1–5 (Rozporządzenie, 2017).

Szczegółowa analiza wskazanych w rozporządzeniu zadań, przeprowadzona w odniesieniu do rozwiązań systemowych w innych krajach, wskazuje na obszerność aktywności przypisanych do realizacji pedagogom specjalnym w polskim systemie (Gajdzica & Widawska, 2024). Warto w tym miejscu zwrócić także uwagę, iż porównując zakres działań dookreślonych dla poszczególnych specjalistów szkolnych – psychologów, pedagogów, pedagogów specjalnych, logopedów, doradców zawodowych i terapeutów pedagogicznych – można stwierdzić, że to pedagog specjalny jest jedynym specjalistą oddelegowanym do współpracy międzysektorowej. Ma on za zadanie współpracować z podmiotami inicjującymi udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej w szkole. Obok samej osoby uczącej się czy jej rodziców do grupy tej należą m.in.: pielęgniarzki środowiska nauczania i wychowania lub higienistki szkolne, poradnie, asystenci edukacji romskiej, pracownicy socjalni, asystenci rodziny, kuratorzy sądowi czy też organizacje pozarządowe działające na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży. Dodatkowo współpraca może być też realizowana z placówkami doskonalenia nauczycieli, innymi przedszkolami, szkołami i placówkami (Rozporządzenie, 2017).

Współpraca wewnątrz- i międzysektorowa jest procesem złożonym, wymagającym strukturalnego wsparcia na poziomie rozwiązań samorządów lokalnych (Gajdzica et al., 2024; Widawska & Gajdzica, 2024). Bez przygotowania i zapewnienia warunków technicznych czy zebrania informacji na temat zasobów, którymi dysponuje dane środowisko, realizacja tak szeroko określonych dla pedagoga specjalnego zadań wydaje się niezwykle utrudniona, o ile nie niemożliwa.

Prawocześnicza perspektywa w pracy pedagoga specjalnego

Analizując regulacje prawne dotyczące prawa do nauki i ich aksjonormatywny wymiar w odniesieniu do stanowiska pedagoga specjalnego można, wskazując na źródła tych rozwiązań, opracować katalog zadań odnoszący się do codziennej aktywności pedagogicznej (zob. tab. 1).

Tabela 1. Funkcjonalny wymiar prawoczułowieczy pracy pedagoga specjalnego

Funkcja	Zakres działań
ochronna	• identyfikowanie przypadków naruszania praw uczniów/uczennic z niepełnosprawnościami • reagowanie na przejawy dyskryminacji, wykluczenia lub przemocy • wspieranie osób uczących się w sytuacjach kryzysowych i konfliktowych
gwarancyjna	• zapewnianie dostępu do odpowiednich form wsparcia edukacyjnego oraz terapeutycznego na terenie placówki edukacyjnej i poza nią (współpraca wewnątrz- i międzysektorowa) • monitorowanie realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniach i opiniach poradni psychologiczno-pedagogicznych • współpraca z instytucjami gwarantującymi prawa dziecka/ucznia
edukacyjna	• promowanie pozytywnego wizerunku osoby z niepełnosprawnością • zwiększanie świadomości społeczności szkolnej na temat praw osób z niepełnosprawnością • zwiększanie świadomości objętej współpracą społeczności lokalnej na temat praw osób z niepełnosprawnością
kontrolna	• monitorowanie przestrzegania zasad równego traktowania w placówce edukacyjnej • ocena dostępności środowiska edukacyjnego • weryfikacja skuteczności wdrażanych form wsparcia
partycypacyjna	• wspieranie aktywnego udziału uczniów z niepełnosprawnościami w życiu szkoły • angażowanie rodziców i opiekunów w proces edukacyjny • wspieranie procesu oceny funkcjonalnej lub opracowywania indywidualnych programów edukacyjno-terapeutycznych z udziałem rodziców i opiekunów oraz samych osób uczących się
aksjologiczna	• kształtowanie postaw opartych na szacunku, empatii i solidarności • promowanie wartości praw człowieka w środowisku szkolnym • inspirowanie do działań na rzecz integracji i równości społecznej

Źródło: Opracowanie własne.

W powyższym zestawieniu wskazano działania, które są bezpośrednio związane z zarysowanym w Rozporządzeniu (2017) zakresem zadań pedagoga specjalnego. Ich głównym celem jest realizacja prawa do nauki wszystkich, bez względu na posiadanie przez daną osobę uczącą się orzeczenia czy opinii potwierdzających konieczność udzielenia jej wsparcia. Przełożenie funkcji praw człowieka na konkretne działania, które mogą być podejmowane w rzeczywistości szkolnej, obrazuje znaczenie pedagogów specjalnych i rolę, jaką mają oni do odegrania.

Dodatkowo jednym ze zobowiązań przyjętych przez Polskę po ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych jest promowanie pozytywnego wizerunku osoby z niepełnosprawnością i zwiększanie świadomości społecznej w odniesieniu do praw tej grupy osób (art. 8). Włączenie pedagogów specjalnych do grona specjalistów w przedszkolach i szkołach ogólnodostępnych wprost wpisuje się w realizację tego zadania.

Zakończenie

Praca na stanowisku pedagoga specjalnego w szkole ogólnodostępnej to działanie w zróżnicowanym środowisku zmiany, w którym umiejętność współpracy staje się jedną z kluczowych kompetencji. Pedagog specjalny nie jest jedynie osobą „oddelegowaną” do pracy z uczniami z niepełnosprawnością, ale kimś pracującym z całym zespołem, na który składają się różne osoby, często ze złożoną sytuacją osobistą. Tę heterogeniczność dobrze oddaje infografika pochodząca ze światowego raportu na temat edukacji (zob. infografika 1).

Jak wskazują autorzy raportu, „Włączenia nie da się osiągnąć pracując osobno z każdą grupą”. Przyjęcie takiej szerokiej perspektywy pozwala na wykonywanie codziennej pracy w zespole złożonym z osób pracujących w placówce edukacyjnej, ze wsparciem podmiotów zewnętrznych, czy to z sektora edukacji (m.in. poradni psychologiczno-pedagogicznych, specjalistycznych centrów wspierających edukację włączającą), czy też innych sektorów (zdrowia publicznego, pomocy społecznej, organizacji pozarządowych itd.). Pozostawienie pedagogów specjalnych samych w działaniach na rzecz realizacji zadań w zakresie edukacji włączającej i sędowanie na nich wszystkich aktywności z tym związanych może doprowadzić, wbrew przyjętym założeniom, do wyodrębniania z grup klasowych tych osób, które są objęte wsparciem, i ich stygmatyzacji.

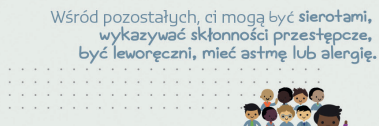
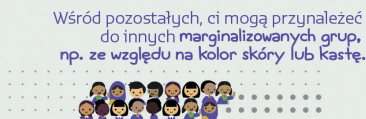
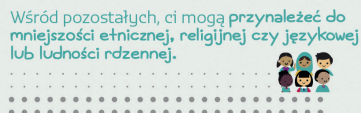
Infografika 1. Edukacja dla wszystkich

WYKRES 1:

Dla wszystkich, bez wyjątku

Włączenia nie da się osiągnąć pracując osobno z każdą grupą

Na 100 uczniów...



A to ostatnie dziecko?
Jest tu nowe!

Źródło: UNESCO (2020). *Global Education Monitoring Report Summary 2020: Inclusion and education: All means all*. Paris: UNESCO, 10. Tłumaczenie własne.

Na zakończenie warto zwrócić uwagę, choć jedynie sygnalnie ze względu na ograniczone ramy objętościowe rozdziału, na jeszcze jeden aspekt włączenia pedagogów specjalnych do grona specjalistów szkolnych. Dobrze przeprowadzony proces wdrażania rozwiązań ukierunkowanych na współdziałanie całej społeczności szkolnej, ze wsparciem pedagogów specjalnych, może być przyczynkiem do normalizacji niepełnosprawności w środowisku edukacyjnym – a to w konsekwencji przełożyć się może na normalizację m.in. kontaktów i relacji społecznych (Chrzanowska, 2015; Krause et al., 2010; Nirje, 1994).

Podsumowując, pedagog specjalny w polskim systemie edukacyjnym jest niewątpliwie filarem wdrażania i pełnej realizacji prawa do nauki, opartej o zasady równości, integracji i niedyskryminacji wysokiej jakości i dostępnej dla wszystkich.

BIBLIOGRAFIA

- Alston, P. (2024). *International Human Rights*. New York: NYU Law.
- Besson, S. (2011). *Human rights and democracy in a global context: decoupling and recoupling*. *Ethics & Global Politics*, 4(1), 19–50. Dostępne na <https://doi.org/10.3402/egp.v4i1.6348>
- Chrzanowska I. (2015). *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Donnelly, J. (2013). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. New York: Cornell University Press.
- Europejska Agencja ds. Potrzeb Specjalnych i Edukacji Włączającej (2022). *Zmiana roli wsparcia specjalistycznego: sprawozdanie końcowe* (M. Kyriazopoulou, A. Kefalidou, red.). Odense, Dania: Europejska Agencja ds. Potrzeb Specjalnych i Edukacji Włączającej.
- Gajdzica, Z., Widawska, E. (2024). Responsibilities of Special Education Teachers in Inclusive Education. *Horyzonty Wychowania*, 23(68), 23–32.
- Gajdzica, Z., Widawska, E., Jachimczak, B. (2024). Współpraca wewnątrz- i międzysektorowa jako element wsparcia edukacji włączającej. *Forum Nauk Społecznych*, 2, 113–124. Dostępne na <https://doi.org/10.31648/fns.10251>
- Jones, C. (2021). Are human rights enough? On human rights and inequality. *Ethics & Global Politics*, 14(4). Dostępne na <https://doi.org/10.1080/16544951.2021.1991138>
- Koalicja Organizacji Pozarządowych monitorujących wdrażanie Konwencji o Prawach Dziecka w Polsce (2025). *Zalecenia Komitetu Praw Dziecka ONZ dla Polski. Ocena realizacji i rekomendacje dla władz*. Warszawa.
- Konwencja o prawach dziecka (1989). T.j. Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526.
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych (2006). T.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 1169.

- Krause A., Żyta A., Nosarzewska, S. (2010). *Normalizacja środowiska społecznego osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Toruń: Wydawnictwo Akapit.
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1977). T.j. Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 169.
- Moyn, S. (2018). *Not Enough: Human Rights in an Unequal World*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nirje, B. (1994). The Normalization Principle and Its Human Management Implications. *SRV-VRS: The International Social Role Valorization Journal*, 1(2), 19–23.
- Odrawąż-Coates, A., Kwieciński, Z., Szymański, M.J. (red.) (2024). *Przesilenie: kręgi kryzysów kontekstów edukacji: wyzwania dla pedagogiki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Osiatyński, W. (2011). *Prawa człowieka i ich granice*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Piechowiak, M. (1999). *Filozofia praw człowieka: prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948). Paryż: Organizacja Narodów Zjednoczonych.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 lipca 2022 r. w sprawie wykazu zajęć prowadzonych bezpośrednio z uczniami lub wychowankami albo na ich rzecz przez nauczycieli poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz nauczycieli: pedagogów, pedagogów specjalnych, psychologów, logopedów, terapeutów pedagogicznych i doradców zawodowych (2022a). T.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1610.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 lipca 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych szkołach i placówkach (2022b). T.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1594.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (2017). T.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1798.
- Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw (2022). Sejm Rzeczypospolitej Polskiej IX Kadencji, druk nr 2096. Warszawa.
- Smolińska-Theiss, B. (2020). 30-lecie Konwencji o prawach dziecka – edukacyjne dziedzictwo Janusza Korczaka. *Pedagogika Społeczna*, 2(76), 11–26. Dostępne na <http://pedagogikaspoleczna.com/wp-content/uploads/2020/07/PS27611-26.pdf>
- Szempruch, J. et al. (2024). *Wyzwania i dylematy uspołecznienia edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szymański, M.J. (2024). *Przyszłość edukacji – szkoła przyszłości: studia z pedagogiki szkoły*. Warszawa: Difin.
- Śliwowski, B. (2024). *Szkolne rewolucje*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Tibbitts, F.L. (2018). Human rights education: the good surf and reclaiming human rights. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(1), 64–74. Dostępne na <https://doi.org/10.1177/0924051917752419>
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) (1999). General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant). E/C.12/1999/10.

- UNESCO (2020). *Global Education Monitoring Report Summary 2020: Inclusion and education: All means all*. Paris: UNESCO.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (2016). T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 59.
- Widawska, E. (2014). *Realizacja prawa do nauki w odniesieniu do osób z niepełnosprawnościami w świetle postanowień Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych* (11–25). W E. Widawska, K. Skotnicki (red.). *Společne i prawne aspekty funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami*. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.
- Widawska, E. (2022a). *Prawocześni model niepełnosprawności w świetle Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)* (287–304). W M. Bernasiewicz, M. Noszczyk-Bernasiewicz (red.). *Wyzwania pedagogiczne w XXI wieku: Zagrożenia społeczne – Edukacja – Terapia (Tom jubileuszowy z okazji 35-lecia pracy naukowej profesor Anny Nowak)*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapi”.
- Widawska, E. (2022b). *Standardy praw człowieka z perspektywy europejskiej i międzynarodowej. ABC praw człowieka* (7–13). W D. Sadowska (red.). *Miasta praw człowieka. Inspiracje, dobre praktyki, narzędzia*. Gdańsk: Stowarzyszenie Arteria.
- Widawska, E., Gajdzica, Z. (2024). *Szkoła dostępna dla wszystkich – z perspektywy dyrektora. Międzysektorowe wsparcie osób uczących się i ich rodzin*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.